

Юрій Ковтун

Житомирський національний агроекологічний університет

В. ЛИПИНСЬКИЙ ПРО РОЛЬ ПРОВІДНОЇ ВЕРСТВИ В ДЕРЖАВНОМУ БУДІВНИЦТВІ УКРАЇНИ

У статті досліджується роль провідної верстви в процесі державного будівництва. Особлива увага зосереджена на аналізі ролі аристократії в процесі державотворення в інтерпретації В. Липинського.

У 90-х роках ХХ століття український соціум опинився в умовах цивілізаційного вибору. З метою модернізації і нівеляції наслідків посттоталітарного соціокультурного розвитку в українському соціально-філософському дискурсі відбувається активний пошук перспективних моделей розвитку. З часом розвиток українського суспільства було спрямовано на побудову демократичного суспільства на засадах лібералізму як світоглядно-ідеологічної основи розвитку найбільш розвинутих країн Західної Європи, США, Канади, Японії та ін.

Однак на тлі ура-патріотизму й завищених очікувань від імовірних здобутків ліберально-демократичного розвитку українська політична еліта й суспільство в цілому на двадцять четвертому році незалежності опинилися перед визнанням того, що модернізація українського соціуму лише на ліберальних засадах є суттєво ризикованою. Ідеться про те, що ліберальні засади розбудови політичної й економічної сфери у країнах західного світу базувалися на столітній традиції не лише формалізованих правових норм, а й неформального права, яке стало основою формування потужного громадянського суспільства.

Для стабільного функціонування новітньої української держави бракує цілісного світоглядного ідейно-теоретичного підґрунтя. Тому важливого значення набуває дослідження державотворчих концепцій вітчизняних мислителів ХХ століття. Визначне місце серед них посідає творчість В'ячеслава Липинського, який, усупереч панівним на той час соціалістичним підходам до трансформації українського суспільства, обстоював альтернативну, консервативно-монархічну ідею українського державотворення. Тим більше, що соціально-філософські ідеї В. Липинського сформувались в умовах кризової доби української національно-визвольної революції (1917–1921 роки), яка за сутнісними характеристиками багато в чому співвідноситься з нинішніми подіями в Україні. Визначальною позицією для В. Липинського як політичного мислителя, на думку І. Лисяка-Рудницького, був його аналіз причин занепаду української державності 1917–1921 рр. і шляхів до її можливого відродження в майбутньому. Ці практичні питання він ставив на фундамент

розгорнутої теоретичної доктрини, що має універсальне значення. В. Липинський перебував під впливом ряду сучасних західних, головне французьких, соціологів та політичних мислителів, як Жорж Сорель, Вільфредо Парето, Гюстав Лебон, Шарль Моррас, Роберт Міхельс [1, с. 139]. Проте використання цих ідей В. Липинським мало цілком творчий характер, адже мислитель адаптував їх на ґрунті східноєвропейського, зокрема українського, досвіду.

Аналізуючи ідеї В. Липинського, варто зауважити, що визначальною рисою його творчості є органічне поєднання державницького світогляду з ідеями месіанізму, джерела яких лежать у християнській релігії та в християнському містицизмі. Відомий український філософ М. Попович виокремив три важливі риси спадщини В. Липинського, які по-новому поставили проблему опори на традиції: державницька концепція, елітаризм, містицизм [2, с. 43–51]. Усвідомлюючи світогляд як спосіб думання, він прагнув не сформулювати новітню концепцію державотворення, а докорінно змінити спосіб мислення і світогляд української аристократії, котра має відійти від фаталістичної ідеї, що Україна створиться сама.

Оригінальним є розуміння В. Липинським категорії "традиції". В. Липинський розглядає традицію не як виключно чинник стабільності певної форми соціального буття, а передусім як динамічну творчу силу, рушій суспільно-історичного процесу. У такому розумінні "традиція" постає фактором інноваційного поступального розвитку суспільства. Відтак мислитель гостро критикує штучне копіювання давніх традицій. На думку В. Липинського, у нових умовах слід створювати нові форми суспільного життя, однак важливо утримати в них дух старовини, адже традиція – це доля, котра потребує від людини творчості і праці, боротьби за створення нового. За твердженням І. Лисяка-Рудницького, В. Липинський визнавав наявність прогресивних факторів в історії, а втім він рішуче відкидав ідею автоматичного прогресу: кожне поступове досягнення людства мусить бути окуплене гірким трудом та жертвами і виборене зусиллями розуму та волі [1, с. 142]. Іншими словами прогрес у сфері соціальної організації та державного будівництва завжди відносний. На підставі цього В. Липинський заперечував ідеї можливості побудови справедливого суспільства, земного раю, у якому існувала б досконала організація суспільства та було б ліквідовано будь-які прояви соціальної несправедливості.

"Сильна сторона Липинського, як історика, лежить передусім у соціологічному аналізі; але він мав теж повне розуміння для творчої ролі великих одиниць. Один з провідних мотивів "Україна на переломі" – звеличення генія Б. Хмельницького, як вождя національної революції та державного мужа. Липинський прославляв і вірних співробітників

великого гетьмана в ділі державного будівництва" [3, с. 139]. Зокрема В. Липинський присвятив полковнику Станіславу Михайлові Кричевському, героєві-оборонцю Києва в 1649 р., вихідцю з польської шляхти, ґрунтовну студію, включену в збірник "Z dziejów Ukrainy". Відтак активноперетворюючий динамізм притаманний і розумінню мислителем феномена аристократії. Опираючись на те, що основа нації – це народ, В. Липинський, все ж зауважує, що народ завжди делегує свою владу суб'єктам управління. Сутнісними рисами національної аристократії він називає матеріальну силу, моральний авторитет, волю до влади та консерватизм. Аристократія має стати єдиною ланкою між "старою" і "ноюю" Україною, забезпечивши стабільність національного життя, розвиток якого характеризується високим ступенем дискретності. В. Липинський мислив аристократизм як утвердження в українському суспільстві організованих сил, які здійснювали б владу на засадах авторитету, дисципліни, правопорядку, політичної культури.

За В. Липинським, функція управління оптимально здійснюється саме аристократією як провідною верствою суспільства. Склад аристократії у різні епохи, у різних народів динамічно змінюється. "Аристократія – це і лицарі-феодалі доби середньовіччя, і французьке дворянство часів абсолютизму, і пруські юнкери періоду Німецької імперії, і фінансова буржуазія сучасної Франції чи Америки, і бюрократія Російської імперії, і робітнича аристократія Англії. Аристократія не є чимось заданим, вона має бути створеною" [цит. за 4, с. 347]. В. Липинський схиляється до думки, суголосної з ідеями М. Бердяєва: людина стає аристократом не за походженням. Аристократією стає будь-яка правляча і провідна у даному суспільстві верства.

Визначальну роль у створенні аристократії В. Липинський відводить інтелігенції як верстві, котра не зайнята матеріально-продуктивною працею, не володіє засобами виробництва. Інтелігенція є суб'єктом консолідації в одну культурно-національну цілість народу як пасивної більшості і аристократії як пасивної меншості, в результаті якої відбувається створення нації. Продуктивним з точки зору етносоціальної ситуації в сучасній Україні є розуміння категорії "нації" в історіософії В. Липинського. Воно виходить із концепції "територіального патріотизму". Нація – це всі мешканці даної Землі і всі громадяни даної Держави. Тому дійсним Українцем є кожен, хто живе на Землі України і хто працює заради неї. Виходячи з цього, В. Липинський різко протиставляє власну позицію поглядам як соціалістів, так і ідеологів інтегрального націоналізму. Якщо для перших нація втрачає своє значення в суспільному розвитку, то для других визначальним чинником належності до нації є мова, віра й етнічне походження.

Українську націю, за твердженням В. Липинського, можна консолідувати на основі "територіального патріотизму" – відчутті любові до рідного краю як органічної цілісності всіх постійних мешканців української землі, незважаючи на їхню соціальну належність, віросповідання, етнічне походження, мову, культуру. Прикладом можуть бути США, де на ґрунті територіального патріотизму та об'єднуючої політичної свідомості постала одна нація. На думку мислителя, держава виникає лише тоді, коли всі мешканці даної території стають як один на її оборону на чолі законної Влади проти мешканців чужої "Землі", чужої Батьківщини, чужої території.

Концепція "територіального патріотизму" виходить із переконання В. Липинського в тому, що нація як органічна спілка людей, не може сформуватись без відчуття любові до рідного краю. Ця любов ототожнюється ним із любов'ю до рідної "Землі". Саме на ній утворюються специфічні характеристики ментальності нації. Через "Землю" збуджується творчий імпульс, воля провідної верстви до осягнення влади і перетворення у суспільстві. "Називаючи цей пункт своєї історіософії "волюнтаризмом" і протиставляючи його пасивно-споглядальному "фаталізмові" [4, с. 349], В. Липинський чітко окреслює межу людської волі. Вона визначається волею Бога. Тому, йдучи за Д. Чижевським, можна назвати його історіософію "релігійним волюнтаризмом". Такий підхід дає можливість В. Липинському уникнути крайнього раціоналістичного оптимізму. Одночасно "релігійний волюнтаризм" протистоїть і провіденціальному песимізму, оскільки він завбачує, що історія – це рух до здійснення вищої правди.

Аналізуючи співвідношення провідної меншості й пасивної більшості, В. Липинський визначає три універсальні типи державного устрою: "класократія", "демократія", "охлократія". Можна цілком погодитись з І. Лисяком-Рудницьким, що ця класифікація є найоригінальнішим внеском В. Липинського в науку [5, с. 140]. Зазначені типи державного устрою позачасові, вони виринають на різних щаблях економічного розвитку й серед різних культурних кіл. Однак вказана класифікація не цілком укладається в усталені підходи до визначення типів державного устрою.

Охлократія передбачає владарювання воїнів-непродуцентів із нівеляцією свободи громадян. У такому державному організмі провідне місце займає вождь-диктатор, а громадянське суспільство перетворюється на аморфний пасивний натовп. Охлократія, у розумінні В. Липинського, — це не влада натовпу, а влада над натовпом. До такого типу державного устрою належать революційні диктатури та всі цезаристично-бонапартистські режими. Натомість необмежена демократія підважує в суспільстві засади правопорядку і дисципліни. Влада стає інструментом задоволення приватних інтересів багатіїв-плутократів і клептократів.

Історичним утіленням таких демократій є Римська республіка доби занепаду, Франція Третьої республіки та Річ Посполита. Своєрідне місце в класифікації форм державного устрою В. Липинського займає "класократія" як спільнота всіх класів, об'єднаних спільною соціальною функцією. Так, до "промислового класу" належать одночасно й робітники, і технічний персонал, і "капітани індустрії", суперечності між якими значно слабші, ніж чинники інтеграції. Зразком "класократичного" устрою є Англія, де наявна певна рівновага між владою і громадянським суспільством, між силами консерватизму і прогресу. У класократичному монархічному суспільстві громадянство володіє свободою економічної, культурної та політичної самодіяльності, однак ця свобода дисциплінована авторитетом сильної державної влади. Класократія передбачає свободу критики та опозиції, які не призводять до революційних змін. Перетворення у таких державах відбуваються через законодавчі зміни.

На основі аналізу історичного минулого мислитель доходить висновку, що суспільство суспільної рівноваги в Україні може бути побудованим за умов встановлення конституційної монархії. Його монархізм постає в руслі традиціоналізму – монарх повинен стати консолідуючим центром, загальновизнаним авторитетом у суспільстві. Роль гетьмана-монарха в Українській державі мала бути символічною і репрезентативною, з максимальним обмеженням його реальної влади за прикладом англійської конституційної монархії. У новоствореній державі повинна бути встановлена влада спадкового гетьмана. Монархічне правління у формі Гетьманства базується не на диктатурі чи волі народу, а виходить із "родової і нашої державної історичної традиції", оскільки не пасивна українська більшість, а творча аристократична меншість здатна до державотворення.

Найбільший внесок В. Липинського в українську суспільно-політичну традицію, на думку І. Лисяка-Рудницького, полягає в тому, що він запропонував нову інтерпретацію української історії. Народницькі історики від М. Костомарова до М. Грушевського розглядали антипольське повстання середини XVII ст. під проводом гетьмана Богдана Хмельницького як стихійний виступ мас. В. Липинський, навпаки, наголошував на внескові вищих класів, які забезпечили козаків освіченим і політично зрілим керівництвом і трактував революцію Хмельницького як процес, метою якого було створити українську козацьку державу [6, с. 72]. Досвід революції 1917 р. і поразка справи української незалежності перетворили Липинського на соціолога та політичного мислителя. Його соціологічна концепція, як стверджує І. Лисяк-Рудницький, хоч загалом оригінальна, у певних аспектах співвідноситься з теоріями Вільфредо Парето і Гаetano Моска, однак основи його філософії близькі до положень

Е. Берка й А. Токвіля [6, с. 73]. В. Липинський обстоював незмінність функцій еліти в кожному організованому суспільстві, тим більше в кожній державі. Він вірив, що здоровий соціальний розвиток потребує рівноваги між силами змін і стабільності, свободи і влади. Він бачив майбутню незалежну Україну конституційною монархією з диференційованою класовою структурою на чолі з верствою заможних хліборобів.

За твердженням І. Лисяка-Рудницького, після Першої світової війни вплив ідеології модерного українського консерватизму позначився на українському духовному й політичному житті й поза межами гетьманського руху. Хоча деякі ідеї В. Липинського були виразно анахронічними, багато його глибоких зауважень слід розглядати як значний внесок у збагачення української політичної та соціальної думки. Вплив суспільно-політичної творчості В. Липинського дав поштовх до появи цілої школи консервативних істориків і публіцистів (Д. Дорошенко, С. Томашівський, В. Кучабський, Т. Коструба, О. Назарук, Б. Гомзин) [7, с. 128–129].

Ще в 1920 р. В. Липинський, переосмислюючи події Національно-визвольної війни 1648–1657 рр. у праці "Україна на переломі: 1657–1659: Замітки до історії українського державного будівництва в XVII ст.", у дусі традиціоналізму зробив висновок, що однією з головних причин занепаду української державності означеного періоду є відсутність стабільної монархічної влади. Як зауважує Я. Федорчук, В. Липинський наводить переконливі аргументи щодо прагнення Б. Хмельницького перетворити гетьманство в інститут спадкової влади [8, с. 229]. Необхідність встановлення одноосібної влади мислитель пояснював неспроможністю виборної традиції козацьких старшин забезпечити авторитет влади у майбутньому.

Більше того, виборність гетьмана лише старшиною засвідчувала, що він не є представником всього народу, відтак його діяльність не могла б забезпечити державної консолідації. Як стверджує В. Липинський, започаткування гетьманства належить якраз Б. Хмельницькому, саме зміцнення держави він почав із обмеження козацької демократичної традиції, коли старшина призначалася й усувалася за рішенням гетьмана. Проте Б. Хмельницький не відходив від усталеної козацької традиції і в процесі вирішення найважливіших справ обов'язково скликалися станові сейми, в яких брали участь шляхта, козацтво, духовенство й міщанство. Такий устрій держави Б. Хмельницького був зародком конституційно-монархічної форми державного правління, у якій існувала правляча династія, влада якої обмежувалась парламентом.

Удруге в українській історії встановлення династичної влади монарха стало можливим за доби Української Держави П. Скоропадського. На цій підставі О. Приймак зауважує, що В. Липинський виокремлював два основні періоди, коли держава могла стати монархічною – це час

гетьманування Б. Хмельницького та доба П. Скоропадського [9, с. 114]. Водночас В. Липинський виділив і головні причини невдач становлення монархічної влади в Україні. Насамперед це прагнення опиратися не на внутрішні сили, а на зовнішні – Б. Хмельницький опирався на допомогу Кримського ханства, а П. Скоропадський – на допомогу німецької окупаційної адміністрації. Натомість українське суспільство виявилось невідповідним до прийняття монархічної ідеї.

Погляди В. Липинського щодо легітимної функції, яку здійснював у минулому інститут монархії, багато в чому збігаються з поглядами Х. Ортеги-і-Гассета та Г. Ферреро. Однак і Х. Ортега-і-Гассет, і Г. Ферреро вважали, що реальне розв'язання проблеми легітимності влади у ХХ ст. лежить у сфері демократії [7, с. 168]. На відміну від них, під впливом невдач української демократії в 1917–1921 рр. та кризи ліберальних західних демократій міжвоєнного періоду, В. Липинський песимістично оцінював перспективи демократії. Натомість у руслі традиціоналізму обґрунтовував, що основою ефективного державного устрою повинні стати принципи монархічної легітимізації влади. Слід зауважити, що В. Липинський жодним чином не був прихильником відродження абсолютистських монархічних режимів і називав їх спадковими диктатурами.

У праці "Листи до братів-хліборобів" В. Липинський цілком об'єктивно оцінював складність створення монархічного устрою на поч. ХХ ст.: "Нова монархія, нова династія не може постати в часах, коли над життям народу панує преса і література. Родоначальники монархії і династій, Богом дані провідники нації не родяться при благосклонній участі кінематографістів і репортерів" [10, с. 89–90]. Вийти зі скрутного становища можна було б через звернення до традиції – до династії, представники якої вже обіймали у ХVІІІ ст. посаду гетьмана. Однак мислитель зовсім не ідеалізував режим П. Скоропадського, критикуючи засилля в ньому проімперськи налаштованих очільників.

Відзначимо, що створення української держави для В. Липинського є невід'ємним від релігії як активного чинника соціо- та державотворення. Адже державна влада, "законна, маєстатична і загальна", базується на чомусь вищому, ніж її прагнення до влади. "Боже помазання, яке вона в покорі приймає, і закон батьків (традиція), який вона з любов'ю продовжує – вище і старше – ось що лягло в тій чи іншій формі в основу народження всіх держав цілого світу" [5, с. 64]. Релігія у суспільстві діє організуючи, обмежуючи антигромадянські й антитовариські примхи одиниці.

"Влада, Територія, Громадянство – це три основи державного думання. А державне думання – це основа державного ділання: політичної творчості, а не політичної руїни [5, с. 70]". В. Липинський акцентує не лише на факторі "завоювання влади" українцями в Україні, що в часі є

цілком досяжним. Він вказує на неймовірно складний і тривалий процес переродження українського суспільства, яке мусить внутрішньо визріти до самостійного існування і в межах уже самостійної держави. Його слова "ніхто нам не збудує держави, коли ми її самі не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути" й сьогодні залишаються актуальними.

Концепція традиціоналізму В. Липинського базується на "громадянстві" як єдності Церкви, Армії та Родини. "Церква – Христом Богом установа організації природної потреби віри і моралі. Армія – організація природної потреби оборони. Родина – організація природної потреби продовження роду. Клас – організація природної потреби знання і краси (інтелігентський клас) і природної потреби хліба (продукуючі класи)" [11, с. 69]. В основі організації суспільства лежить авторитет: церковний, воєнний, родинний, класовий. Лише тоді, коли є загально визнані, громадські (церковні, воєнні, родинні і класові) авторитети, на які може спертися влада, зароджується на території даного громадянства його власна держава. Адже без організації і без авторитетів немає громадянства, а є дезінтегрована і ненавидяча юрба рабів, якою правлять із чужої "Землі".

У цілому В. Липинський обґрунтовував думку, що управління Українською державою повинно здійснюватися саме аристократією як провідною верствою суспільства. Аристократія має стати єдиною ланкою між "старою" і "новою" Україною, забезпечивши стабільність та тяглість національного життя та державності, розвиток яких характеризується високим ступенем дискретності. Відтак В. Липинський розглядав аристократизм як утвердження в українському суспільстві організованих сил, котрі здійснювали б владу на засадах авторитету, дисципліни, правопорядку, політичної культури.

Список використаних джерел та літератури

1. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : у 2 т. Том 2 / І. Лисяк-Рудницький ; [пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака].— К. : Основи, 1994.— 573 с.
2. Попович М. Мировоззрение древних славян / Мирослав Попович.— К. : Наук. думка, 1985.— 168 с.
3. Лисяк-Рудницький І. Консерватизм / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. Том 2 ; [пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака].— К. : Основи, 1994.— С. 125–129.
4. Гордієнко М. Цінності та ідеї громадянського суспільства в системі легітимного правління / М. Гордієнко // Сучасна українська політика: політики і політологи про неї.— К. : Український центр політичного менеджменту, 2008.— Спецвипуск : Політичний менеджмент.— С. 135–152.
5. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : в 2 т. Том 1 / Іван Лисяк-Рудницький ; [пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкєєвої].— К. : Основи, 1994.— 554 с.

6. Лисяк-Рудницький І. Політичні ідеї Липинського з перспективи нашого часу / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. Том 2 ; [пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака].— К. : Основи, 1994.— С. 160–172.
7. Лисяк-Рудницький І. Обережно з утопіями / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. Том 2 ; [пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака].— К. : Основи, 1994.— С. 345–359.
8. Федорчук Я. Монархізм Б. Хмельницького в оцінці В'ячеслава Липинського: критична інтерпретація / Я. Федорчук // В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна : матеріали Міжн. наук. конф. 2–6 червня 1992 р., Київ, Луцьк, Кременець / за ред. Я. Пеленського.— К., 1994.— С. 228–231.
9. Приймак О. О. Інститут гетьманства як українська національна ідея у науковій спадщині В. К. Липинського / О. О. Приймак // Наука. Релігія. Суспільство.— 2008.— № 4.— С. 113–118.
10. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / за ред. Я. Пеленського / В. Липинський.— К. : Ін-т східноєвропейських досліджень НАН, 1995.— 470 с.
11. Липинський В. К. Хам і Яфет. З приводу десятих роковин 16/29 Квітня 1918 р. / В. Липинський // Сучасність.— 1992.— № 6.— С. 63–76.

Jurij Kowtun. W. Lipiński o roli panującej warstwy społecznej w państwowym budowaniu Ukrainy

W artykule została przeanalizowana rola panującej warstwy społecznej w budowaniu państwa. Główną uwagę skupiono na analizie roli arystokracji w procesie tworzenia się państwa według interpretacji W. Lipińskiego.

Yurii Kovtun. V. Lypynskyy about the Leading Stratum Role in the State Building Process of Ukraine

In the article the leading stratum role in the state building process is researched. The main attention is focused on the analysis of the aristocracy role in the process of the state formation according to V. Lypynskiy interpretation.